

SoFia Sosiologi-
Filosofiapu Vilkka

Tutki Tiedä Taida

HANNA VILKKA

Työpaperi 1.9.2008

SEMIOOTTINEN SOSIOLOGIA, MUOTOILU JA MERKITYKSET

LYHYT OPPIMÄÄRÄ SEMIOOTTISEEN SOSIOLOGIAAN

Sisältö

Semioottinen sosiologia metodina	2
Toiminta ja oleminen	2
Roolipositiot	2
Subjektipositio	3
Arvo-orientaatio	4
Selittämisestä tulkintaan	4
Metodin anti muotoiluun	5
Tutkijan rooli ja vastuu	5
Sosiosesemiikan rajat muotoilussa	6
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	6

Semioottinen sosiologia metodina

Semioottinen sosiologia on *sosiologinen* metodi. Se nousee sosiologian klassisista toiminnan teorioista (Michel Foucault, Peter L. Berger ja Thomas Luckmann, Max Weber, Emile Durkheim) ja metodin käsitteistö nojaa vahvasti sosiologian perinteeseen ja sosiaaliseen konstruktionismiin. Sosiosemanttisen sosiologian lähestymistavan perusta on ajatuksessa, että *merkitysten muodostuminen on aina sosiaalisesti rakentunutta. Käsitteet ja puhutavat (diskurssit) muodostuvat aina yhteisöllisesti tietyssä ajassa ja paikassa. Tutkija on tutkijana ja ihmisenä samaa sosiaalista todellisuutta, mitä hän tutkii.*

Semioottisen sosiologian tavoitteena on löytää symbolisesti välittyneelle (kieli, puhe, kuva ja muoto) ja monella tavalla kerrostuneelle todellisuudelle *tulkintajärjestelmiä*. Se pyrkii löytämään tulkintoja kielellisille reflektioille, jotka nousevat ajallisesti, paikallisesti ja tilanteisesti tietyistä sosiaalisesta todellisuudesta ja ovat sosiaalisesti muuttuvia. Toisin sanoen, metodi keskittyy tarkastelemaan kontekstisidonnaisten kielellisten reflektioiden *esittämisen muotoa ja vastaanottoa*. Se tarkastelee *tekemisen ja olemisen tapaan* liittyviä suhteita. Tutkimuksen kohteena on myös *näkökulmat, josta tulkinnat siirretään*. Näkökulmien tulkinnassa puhutaan enonsiaation rakenteista. Tavoitteena on ymmärtää, millä tavalla näkökulmat sosiaalisesti rakentavat maailmaa. Käsitteellisinä työvälineinä tutkimuksessa tällöin ovat *yhteisöelämä, merkityksien antaminen, kieli, arvot sekä lukija- ja puhujasuhteet*.

Toiminta ja oleminen

Sosiosemantiikan tutkimuskohde on yhteisöllinen toiminta ja oleminen. Toiminta ja oleminen ovat aina arvoitettuja ja normitettuja. Arvot ja normit paljastuvat käytetyn kielen, esimerkiksi suostuttelevan puheen, merkien ja merkitysten avulla. Ne eivät kuitenkaan paljastu ja ole ymmärrettävissä yksiselitteisesti. Arvojen ja normien ilmeneminen toiminnassa ovat symbolista ja välittyneitä. Toiminnassa arvot ja normit symbolisina merkityksinä liittyvät usein toiminnan ulkopuolisiin jännitteisiin. Ulkopuolisia jännitteitä ovat esimerkiksi olevat ja oletetut vastaanottajat, joihin oletetuissa ja olevissa suhteissa halutaan osoittaa omaa sosiaalista ja kulttuurista pätevyyttä tai maailman historiallinen jatkumo.

Roolipositiot

Kun puhutaan henkilöiden välisistä suhteista, puhutaan myös rooleista. Semioottisen sosiologian avulla voidaan tarkastella myös sitä, miten *roolit muodostuvat sosiaalisesti* tutkittavassa tilanteessa sekä miten erilaisten annettujen ja otettujen roolien kautta tilanteessa tuotetut merkitykset aina poikkeavat toisistaan. Semioottisessa sosiologiassa käsitteellinen työväline sosiaalisesti muodostuneiden roolien tutkimiseen on *roolipositio*. Roolipositiot paljastavat kommunikaatiotilanteessa merkitysten moninaisuutta, muuntuvuutta, pysyvyyttä ja hetkellisyyttä.

Subjektipositio

Sosiosemanttisen metodin käyttö ei onnistu ilman käsitteellistä työvälinettä nimeltään *subjektipositio* (Törrönen 2000, 243). Subjektipositiolla viitataan yksilölliseen ja tilannekohtaiseen *identiteettiin*. Tilannekohtaisuudella tarkoitetaan, että ihminen voi valita tietyn identiteetin kommunikaatiosuhteessaan. Se ei ole esimerkiksi vakaa ja pysyvä luokkaidentiteetti vaan ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa muodostuva eli intersubjektiivinen.

Subjektipositio identiteettinä ei ole selvä ja ilmeinen vaan joukko toisiinsa lomittuvia ja sovitettuja tilannekohtaisia identiteettejä, jotka testataan joka kerta erikseen kussakin kommunikaatiotilanteessa. Toisin sanoen subjektipositio rakentuu kommunikaatiotilanteessa samanaikaisesti *sulhteena* niin yhteisöön kuin toisiin subjektipositioihin. Subjektipositiot saavat merkityksensä suhteessa maailmaan, kokemusta jäsentäviin luokituksiin ja tarinoihin. Sen rakentumiseen vaikuttavat niin sosiaaliset motiivit, sosiaaliset suhteet kuin sosiaaliset instituutiot. (Törrönen 2000, 248; Törrönen ja Maunu 2004, 326–327.) Voidaan käyttää myös muita samaan asiaan viittaavia ilmaisuja: suhde itseen, suhde toisiin ja suhde instituutioihin (Vrt. Vilka 2006).

Tilannekohtaisen sosiaalisen identiteetin rakentaminen ei ole mahdollista ilman erottautumista toisista. Erottautuminen tehdään luokittelujen avulla. Luokkien välille muodostuu symbolisia raja-aitoja, jotka määrittävät meidän ja muiden arvojen, ihanteiden, käsitysten ja uskomusten välille. Kommunikaatiotilanteessa ihmiset erottautuvat

siten, että he paikantavat ja perustelevat arvojaan puhuessaan tuotteista, esineistä, asioista ja palveluista.

Ihmisten itseensä ja toisiin kohdistuvien, myös tutkijan tekemät, luokitukset ovat aina arvolatautuneita ja todellisuutta hierarkisoivia, kuten Törrönen ja Maunu (2004, 327) toteavat. Luokitukset rakentuvat vastakkainasetteluna, jossa määritellään tilannekohtaiseen sosiaaliseen identiteettiin liittyvät kielteiset ja myönteiset ominaisuudet ja suhteet. Luokkien väliset raja-aidat eivät välttämättä ole kovin voimakkaita. Siksi eri kommunikaatiotilanteessa samoillakin vastakkainasetteluilla saattaa olla eri sisältöjä tai vain aste-ero. Luokittelu on välttämätöntä oman ja toisten sosiaalisen identiteetin määrittelyssä. (Vrt. Törrönen 2000, 246, 249; Törrönen ja Maunu 2004, 327; Vilka 2006, 75–97.)

Mitä muotoilija saa näkyväksi subjektiposition käsitteellä tuotetta tai palvelua koskevasta kommunikaatiotilanteesta? Subjektiposition intersubjektiivinen rakentuminen tekee mahdolliseksi tarkastella tuotteen tai palvelun käyttäjän vuorovaikutuksellisia suhteita suhteessa vastapositioihin. Se antaa mahdollisuuden tarkastella tilanteisia merkityksiä, jotka kiinnittyvät osaksi sen hetkisiä arvoja, kokemusta, todellisuutta, olemista ja toimintaa. Kommunikaatiotilanteessa vaihtuvat usein tiheästikin näkökulmat. Subjektipositio antaa työvälineen tarkastella jatkuvuuksia näkökulmien vaihdoksissa ja mitä ne aiheuttavat meidän ja toisten arvoille ja toimintakyvyille. (Vrt. Törrönen 2000, 253.)

Arvo-orientaatio

Arvo-orientaatio on käsite, jota tarvitaan semanttisen sosiologian työvälineenä silloin, kun tarkastellaan sosiaalista toimintaa ohjaavia henkilön ulkopuolisia arvoja. Törrösen (2000, 249) mukaan sosiaalinen toiminta normiteoreettisesta näkökulmasta tarkasteltuna ohjautuu hyvin usein ulkopuolisten kielloilla ja määräysvallalla. Törrönen puhuu pragmaattisten eli käytännöllisten modalisointien analysoinnista.

Sosiaalista toimintaa suuntaavien arvo-orientaatioiden tutkimiseen semanttisen sosiologian metodi antaa seuraavat käsitteet: *haluaminen* (tahtominen), *täytyminen*, *kykeneminen* ja *osaaminen*. (Törrönen 2000, 249.)

Millaisia asioita muotoilussa tarkastellaan näillä käsitteellisillä työvälineillä? Muotoilun ja suunnittelutyön näkökulmasta tarkasteltuna *haluaminen* voisi tarkoittaa kommunikaatiotilanteessa esimerkiksi tuotteeseen tai palveluun liittyvää käyttäjän puhetta halusta, haluttomuudesta, intohimosta, intohimottomuudesta, tahdosta ja tahdottomuudesta sekä niiden eri asteista. *Täytyminen* tarkoittaisi sitä, että tutkija kiinnittää tarkastelunsa käyttäjän puheessa tuotteeseen tai palveluun liittyviin pakon, käskyn, velvoitteen, sallitun tai valinnaisen ilmauksiin. *Kykenemisen* käsitteen avulla tarkasteltaisiin henkilön kommunikaatiotilanteessa käyttämiä tilannekohtaisia resursseja (voimavaroja). Näitä ovat henkilön fyysiset, sosiaaliset, psyykkiset ja tekniset kyvyt. *Osaamisessa* vuorostaan tarkasteltaisiin henkilön kompetenssia eli hankittuja ja sisäistettyjä tietotaitoja liittyen puheen kohteena olevaan tuotteeseen tai palveluun.

Mihin edellä kuvatuilla arvoihin liittyvillä käsitteellisillä työkaluilla pyritään? Niiden avulla voidaan tehdä näkyväksi *suhteemme todellisuuteen*, kuten Törrönen (2000, 249, 252) toteaa. Niiden avulla on tarkoitus tehdä näkyväksi, millaisiin moraalikoodeihin kommunikaatiotilanteessa arvot kytkeytyvät tai kenen identiteettiä tai identiteetin osa-aluetta tuotteen tai palvelun käyttäjä haluaa valinnallaan vahvistaa, heikentää tai horjuttaa.

Selittämisestä tulkintaan

Sosiosemanttisen tulkinnan tekee haastavaksi se, että lähestymistapa ei pyri vain selittämään ja kuvailemaan vaan *ymmärtävään tulkintaan*. Selittäminen ja kuvailu on tulkinnan yksi perustava vaihe. Siinä tutkija rakentaa kommunikaatiosta tarinalinjoja. Tosiasiassa sosiaalinen todellisuus tulee ymmärrettäväksi vasta, kun sosiaalinen todellisuus selittämisen ja kuvailun jälkeen arvioidaan ja tulkitaan uudelleen.

Tärkeä asema tutkimuksessa on tutkijan tulkinnalla. Siksi myös tutkijan roolilla, tutkijan kriittisyydellä ja itsereflektiolla on korostunut tehtävä tutkimuksessa. Semioottisessa sosiologiassa tutkija on tutkimuksensa tärkein työväline. Se hyväksyy tosiasiana ajatuksen, että tutkijan tuottamat teoriat, mallit, tulkinnat ja kuvaukset ovat osa merkityksenantoa, tulkintaketjua. Todellisuus on aina monitulkintainen ja nojaa aina tutkijan omiin lähtökohtiin. Siksi tutkijan on tiedostettava oman ajattelunsa lähtökohdat, näkökulmallisuus ja rajat. Tietoisuus niistä antaa mahdollisuuden tarkastella todellisuutta useilla eri tavoilla ja

tehdä ymmärrettävä tukinta, joka ei ole vain omien näkökulmien, ajatusten ja käsitysten esittelyä.

Pekka Sulkunen esittää, että semioottisessa sosiologiassa vaikuttaa hermeneuttinen perinne. Hänen näkemyksensä mukaan juuri hermeneuttinen perinne on tuonut semioottiseen sosiologiaan kysymyksen todellisuuden ymmärrettävyyden rajoista. Sulkunen esittää, että tulkinta on aina asioiden esittämistä ulkopuolisena. (Sulkunen 1997, 25, 27–30.)

Metodin anti muotoiluun

Mikä on sosiosemantiikan anti muotoiluprosesseihin ja muotoilun tutkimukseen? Semanttiset menetelmät, merkityksen merkitykseannon tutkiminen ovat aina kuuluneet muotoilun tutkimukseen. Sosiaalisen todellisuuden nostaminen semanttisten merkitysten rinnalle antaa mahdollisuuden siirtyä vuorovaikutuksen ja vuorovaikutuksessa tuotettujen *merkitysten tutkimiseen*. Sosiosemanttinen merkitysten tutkimus tarkastelee muun muassa, *miten ihmiset käyttävät ja kuluttavat tuotteita ja palveluita, miten ihmiset liittyvät tuotteet ja palvelut osaksi elämäänsä tai miten ihmiset kokevat tai tulkitsevat käyttämänsä tuotteet ja palvelut*. Toisin sanoen tavoitteena on ymmärtää todellisuutta sellaisena kuin se paljastuu sosiaalisesti annettuina merkityksinä ja tulkintoina.

Tutkimuksen kohteena ei ole vain tuotteen ja palvelun käyttäjä vaan *käyttäjät yhdessä, suhteessa toisiinsa ja vuorovaikutuksessa toistensa kanssa*. Yksilöllisistä pyrkimyksistä nouseva mutta yhteisöllisesti tuotettu

tuotteen tai palvelun käyttö, kokemus tai tulkinta ei koskaan palaudu yksilön yksin tuottamaan merkitykseen. Näin ollen sosiosemantiikan avulla sosiaalisen todellisuuden merkitykset tulevat laajemmin tulkituksi ja ymmärretyksi. Toisin sanoen sosiaalisesta todellisuudesta tulee tulkituksi ja siten näkyväksi jotakin, joka tavallisesti ja välittömästi jää huomaamatta ja ymmärtämättä. Sosiosemanttinen tutkimus on hyvin emasipatorista: Samalla kun tutkimuskohdettaan semioottisen sosiologian avulla lähestyvä tutkija auttaa luomaan merkityksiä, se auttaa ihmisiä myös ymmärtämään todellisuuden merkityksiä.

Semioottinen sosiologia antaa työvälineitä tarkastella tilanteista kommunikaatiota suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan, kulttuuriin sekä niiden arvoihin ja normeihin. Metodin käsitteelliset työvälineet auttavat tutkijaa liittämään kommunikaatiotilanteen ilmaisut puhetilanteen ylittävään yhteisöllisyyteen. Metodin avulla luoduilla tarinalinjoilla saadaan mahdollisesti niitä välineitä, jotka auttavat tulevaisuudessa tuotteen ja palvelun muotoilussa.

Tutkijan rooli ja vastuu

Laadullisen tutkimuksen lähestymistavat ovat usein tutkimuskohteeseensa ja laajemmin sosiaaliseen todellisuuteen välillisesti tai välittömästi vaikuttavia. Näin on myös sosiosemantiikan laita. Sosiosemanttisesti kohdettaan lähestyvät tutkijat samanaikaisesti sekä tekevät todellisuutta ymmärrettäväksi että puuttuvat siihen tavalla, jolla on aina moraalisia vaikutuksia. Muotoilussa kysymys on muun muassa tuotteen tai palvelun käytön ja elämänkaaren ohjailusta. Sen

tavoitteena voi olla esimerkiksi vaikuttaa siihen, miten tuotetta tai palvelua käytetään ja tulkitaan tai miten se koetaan läpi tuotteen tai palvelun elämänkaaren.

Subjektiposioita tarkastellessa juuri tutkija on se, joka rakentaa merkitsevän puheesta. Tutkija myös yhdistää puhujan suhteet, arvolataukset ja luokitukset tilanteen ulkopuolisiin jännitteisiin, luokituksiin ja merkitysmaailmoihin. Tutkija erittelee, yhdistää, luokittelee ja hierarkisoi puhetta. Tärkeää on, että tutkija tiedostaa itse, *mitä* hän kirjoittaa ja *miten* hän kirjoittaa tutkittavistaan, heidän rooli- ja subjektiposioistaan, toiminnasta, olemisesta ja yhteisösuhteista.

Sosiosesemiikan rajat muotoilussa

Kaikki sosiaalinen ei ole kielellistä ja rationaalista diskurssia. Osa sosiaalisesta toiminnasta toteutuu yksilöllisinä rituaaleina, imaginaarisena (kuvitteellisena), tunteina, tuntemuksina ja aistittuna. Näiden asioiden tutkiminen semioottisen sosiologian keinoin on mahdotonta, mikäli ne eivät - tavalla tai toisella - saa ilmausta kielellisessä järjestelmässä ja asetu yhteisölliseen ja sosiaaliseen todellisuuteen.

Kuva, muoto ja esine ovat välillisesti kielellisiä. Semioottinen sosiologia ei ole kiinnostunut kuvista, muodosta ja tuotteista ja palveluista. Se on pikemminkin kiinnostunut tarkastelemaan sitä, *miten sosiaalisessa todellisuudessa kuvat, muoto, tuote, palvelu, esine ja tulkinta asettuvat aina jollakin tavalla vuorovaikutukseen, suhteeseen, ja toimintaan sosiaalisessa*

todellisuudessa. Näin ollen edellä kuvatut asiat tulee asettaa yhteisölliseen vuorovaikutukseen. Siinä ne ovat itsessään jo ainakin kerran tulkittuja. Tulkinnan metodilla ne asetetaan suhteessa johonkin toiseen ja tilanteen ulkopuoliseen sekä tulkitaan uudelleen suhteessa asetettujen tulkintojen avulla.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Hall, S. 1999. *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.

Sulkunen, P. 1997. "Todellisuuden ymmärrettävyys ja diskurssianalyysin rajat". Teoksessa *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Helsinki: Gaudeamus. (13–53)

Sulkunen, P. 1999. *Johdatus sosiologiaan. Käsitteitä ja näkökulmia*. Juva: WSOY.

Sulkunen, P. & Törrönen, J. 1997. *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Helsinki: Gaudeamus.

Törrönen, J. 2000. *Subjektiaseman käsite empiirisessä sosiaalitutkimuksessa*. Sosiologia 3/2000, 37. vuosikerta. Westermarck-seura. (243–255)

Törrönen, J. & Maunu, A. 2004. *Ravintola, sosiaalisuus ja kulttuuriset selonteot*. Sosiologia 4/2004, 41. vuosikerta. Westermarck-seura. (322–336)

Vilkkä, H. 2006. *Keho. Omaa sukupuolta koskevan tiedon ja ymmärryksen muotoutumisen*

perusta transsukupuolisilla. Akateeminen väitöskirja.

<https://oa.doria.fi/handle/10024/>

3429. Helsingin yliopisto: Valtiotieteellinen tiedekunta, Sosiologian laitos.